

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА ЗА ДОСВІДОМ МОРСЬКИХ ДЕСАНТНИХ ОПЕРАЦІЙ В КРИМУ У 1941–1943 рр.

Аналізуються морські десантні операції у Криму в 1941–1943 рр., реальність виділення необхідних матеріально-технічних ресурсів для їх проведення, урахування фактору впливу на підготовку операцій географічних, погодних умов, готовність до перевезення великої кількості особового складу та бойової техніки, досягнення необхідного рівня взаємодії між з'єднаннями та військовими частинами.

Ключові слова: матеріально-технічне забезпечення, морські десантні операції, Збройні Сили України.

Анализируются морские десантные операции в Крыму в 1941–1943 гг., реальность выделения необходимых материально-технических ресурсов для их проведения, учет фактора влияния на подготовку операций географических, погодных условий, готовность к перевозке большого количества личного состава и боевой техники, достижение необходимого уровня взаимодействия между соединениями и воинскими частями.

Ключевые слова: материально-техническое обеспечение, морские десантные операции, Вооруженные Силы Украины.

There is analysis of marines operation in Crimea in 1941–1943, of reality material technical resources supply for operations completion, consideration of geographical, weather and other factors impact on operations preparation, readiness for transportation of great number of personnel and combat technique, and of achievement of necessary level of interaction between military units and sketions.

Key words: material technical supply, marines operations, Army of Ukraine.

Актуальність теми та постановка проблеми. Трансформація форм і способів ведення сучасної збройної боротьби ставить перед національною військовою наукою складні проблеми пошуку нових підходів до будівництва Збройних Сил України та їх підготовки до застосування [1; 2]. Вони мають бути здатні вести бойові дії в умовах відсутності чітко визначеної лінії фронту, протистояння з високомобі-

---

Ратніков Борис Михайлович, начальник факультету підготовки фахівців оперативного-стратегічного рівня, Національна академія оборони України, м. Київ.

© Б.М. Ратніков, 2009

льним та маневреним противником. Це передбачає необхідність ведення нешаблонних, раптових бойових дій в обхід завчасно створених рубежів оборони противника та потужних ударів по його глибоких тилах. Усі ці риси були притаманні Керченсько-Феодосійській та Керченсько-Ельтигенській морським десантним операціям, що дозволяє вважати їх праобразом сучасних операцій і зумовлює цінність вивчення їх історичного досвіду.

Сучасний стан розробки проблеми. Висвітленню й аналізу Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій були присвячені праці В. Кононенка [4], А. Зубкова [5], І. Єлісеєва [6], І. Маркова [7], М. Мазуніна [8], В. Гладкова [10], В. Ачкасова та М. Павловича [11]. Проте в них немає комплексного дослідження тих недоліків і прорахунків, які супроводжували кримські морські десантні операції 1941–1943 рр.

Метою автора було зробити порівняльний аналіз підготовки, перебігу та результатів вищезазначених операцій, що дозволяє окреслити найбільш характерні тенденції розвитку воєнного мистецтва у веденні морських десантних операцій.

Розглядаючи здійснення морських десантних операцій у Криму, варто зупинитися на наступних особливостях їх проведення.

Зростання кількості сил і засобів, що виділяються для вирішення завдань десантної операції. Характерною особливістю цих десантів була значна невідповідність складу й озброєння десантів завданням, які перед ними ставилися. Завдання були дуже об'ємні, а десанти слабо озброєні [3]. Озброєння десантів складалося лише з легкої піхотної зброї: рушниць, автоматів, ручних гранат і кулеметів. Помилково вважалося, що чим менше у десанту своєї техніки (танків, артилерії, автомашин, обозу) і важкого озброєння, тим він рухливіший. Прагнучи "полегшити" десант і зробити його рухливим, ні танків, ні артилерії, ні обозу (кінського й автомобільного) йому, зазвичай, не давали. Тому весь боєзапас, продовольство, засоби зв'язку й озброєння бійці десанту змушені були мати на собі, перетворюючись таким чином з

рухливих і швидкодіючих бійців, якими вони мають бути, у малорухливих “носітьників” озброєння, продовольства і боєприпасів.

І навпаки, десант, який забезпечувався у відповідності до розрахунків, наближених до розрахунків на наступальну операцію, як правило, всі визначені завдання виконував у повному обсязі.

Вибір місця висадки у населені пункти і порти. Керченсько-Феодосійська та Керченсько-Ельтигенська морські десантні операції дали багатий практичний досвід із висадки десантів як на необладнане узбережжя, так і в добре облаштовані та зручні для висадки місця, але зі стійкою обороною противника.

Про висадку десантів у населені пункти і порти на підставі досвіду висадки десанту у Феодосії можна зробити наступні висновки.

У тих випадках, коли метою операції є захоплення будь-якого приморського населеного пункту або бази противника, безпосередня в нього висадка має ряд переваг. Переваги ці полягають у тому, що з виходом на берег десант автоматично обходить зовнішній обвід сухопутної оборони цього пункту і відразу ж вступає у боротьбу із противником усередині міста (селища). Внаслідок цього десант позбавляється необхідності подолання зовнішньої смуги оборони цього пункту і неминучих при цьому втрат ще до підходу до об'єкта атаки.

Друга перевага висадки безпосередньо у населений пункт полягає в тому, що десант має сприятливіші умови для прояву ініціативи, успішної дії окремих дрібних груп і організації власної оборони.

Проте внаслідок того, що бази і морські порти зазвичай мають сильну протидесантну оборону, успішна висадка у них можлива лише за наявності потужного артилерійсько-авіаційного забезпечення, оперативності дій висадкових засобів і десанту на березі.

Вибір нічного часу для висадки десанту. Майже всі загони десантів в ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій були висаджені у нічний час [6; 7; 10]. Висадки у денний час, як правило,

пов'язані із запізненням посадки військ на кораблі або приходом кораблів до місця висадки. Причому успішними були лише ті денні висадки, які забезпечувалися пануванням авіації, а вогневі засоби противника знищувалися потужним вогнем артилерії і бомбоштурмовими діями авіації.

При нічній висадці великих десантів висадка починалася приблизно опівночі й закінчувалася до світанку, після чого великі кораблі вирушали на бази.

Досвід Керченсько-Феодосійської операції показує, що запізнення із висадкою і здійснення її у світлий час доби за відсутності надійного повітряного прикриття і безперервного придушення авіації противника призводять до великих втрат особового складу десантів. Так, при денній висадці десанту в районі Керченського півострова у грудні 1941 р. авіацією противника були потоплені чотири баржі та три транспорти, на яких загинуло понад 1000 осіб зі складу десанту.

Зростання залежності результату операції від гідрометеорологічних умов початку висадки. Внаслідок того, що у десантних операціях беруть участь дрібні висадкові засоби, бойові кораблі та авіація, чинник погоди при їх проведенні відіграє виключно важливу роль. Зневажання або недостатнє врахування цих чинників призводило не лише до втрати частини плавзасобів і загибелі десантних військ, що знаходилися на них, але й до провалу операції загалом. Як приклад можна навести наступні факти. При висадженні десанту Азовською флотилією 26–27 грудня 1941 р. на північне узбережжя Керченського півострова перший десантний загін втратив один сейнер із трьох і дванадцять байд. Другий загін втратив у дорозі 12 з 15 сейнерів і 25 байд. Четвертий загін втратив у дорозі 14 байд, і п'ятий загін – усі 8 байд. Кораблі загону загубили видимість один одного і, не дійшовши до місця висадки, повернулися на базу, адже лютував шторм. Ще більш вражаючі приклади впливу погоди на результат операції були при висадженні Чорноморським флотом десанту в районі Ельтигена 31 жовтня 1943 р. Безповоротні втрати від шторму склали 36 плаводиниць, на яких загинули і десантні війська [7; 8].

Зростання залежності результатів морської десантної операції від якості *спеціальної підготовки сил і засобів, що беруть участь в операції*. Особливість дій десантних військ полягає в тому, що при вирішенні завдань десанту до якогось моменту доводиться діяти не цілим з'єднанням, а невеликими групами і навіть окремими бійцями. При цьому інколи групам доводиться вести бій ізольовано один від одної, а деяким із них – і в повному оточенні. Успіх або невдача окремих груп незмінно позначається на діях інших груп десанту і, зрештою, на ході й результаті операції загалом.

Навіть у Керченсько-Феодосійській операції, підготовка десантів зазвичай обмежувалася лише проведенням тактичних навчань на місцевості, яка деякою мірою подібна на район імовірних дій [11]. Жодного облаштування району підготовки десанту макетами відповідних перешкод, вогневих точок та імітації дій противника не здійснювалось. Особливо слід відзначити слабку підготовку десантів, що формувалися з особового складу кораблів і берегових частин флоту, в якого була відсутня не лише підготовка до дій у специфічних умовах кожної конкретної операції, але взагалі будь-яка підготовка до ведення сухопутного бою. Недостатнє вміння воювати на суші незважаючи на героїзм, сміливість і відданість призводило до великих і даремних втрат.

Залежність результатів операції від наявності спеціальних засобів перевезення і висадки десанту. Майже всі загони десантів у ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій були висаджені з бойових кораблів і пристосованих плавзасобів. Проте використані у десантних операціях бойові кораблі – крейсери, міноносці, канонерські човни, сторожові кораблі, тральники, бронекатери, підводні човни, сторожові і торпедні катери – були побудовані для виконання властивих їм спеціальних бойових завдань, тому повністю відповідати вимогам зручного розміщення та більш швидкої посадки і висадки десантних військ та їхньої техніки, особливо на необладнане узбережжя, вони, природно, не могли.

Основним недоліком бойових кораблів є складність, а подекуди і повна неможливість використання їх для перевезення техніки (танків, артилерії та ін.). Розраховувати ж на термінове вирішення завдань на березі навіть великим десантом, але не оснащеним достатньою мірою важкою бойовою технікою, не можна.

Так, унаслідок відсутності у складі Чорноморського флоту спеціальних десантних засобів під час проведення Керченсько-Феодосійської операції до участі в ній була залучена велика кількість глибокоосадних і тихохідних сейнерів, які не мали жодних пристосувань для висадки десанту і його техніки на необладнане узбережжя, внаслідок чого кораблі до берега підійти не могли і висадку військ, в основному, здійснили у воду на глибині 1,5 м [6, 58]. У крижаній воді, під вогнем противника десантники змушені були долати значну відстань і після виходу на берег виявилися майже небоєздатними.

Зростання активності бою під час висадки та інтенсивність висадки десанту. Аналізуючи бій за висадку десантів, необхідно відзначити наступні недоліки, які мали місце у Керченсько-Феодосійській та Керченсько-Ельтигенській морських десантних операціях.

Це, по-перше, великий інтервал часу між висадженням першого кидка і подальших ешелонів десанту, а також повільне вивантаження на берег бойової техніки, транспорту і різних вантажів десанту. Наприклад, через потужний шторм десант 56-ої армії не зміг висадитися, а десант 18-ої армії висадився у районі Ельтигена 1 листопада 1943 р. Тільки близько 12 листопада десант 56-ої армії зміг захопити запланований плацдарм, а гармати, міномети, 128 танків, 7180 т боєприпасів та значна кількість інших вантажів були доставлені на плацдарм лише протягом першої декади грудня.

По-друге, це законне, але не завжди обґрунтоване небажання командирів кораблів посадити свій корабель на мілину і бути розстріляним противником з берега. Тому в деяких випадках висадка десанту здійснювалася на глибоких місцях, унаслідок чого частина військ гинула ще до

виходу на берег, а значна частина потрапляла на берег без зброї, боєзапасу, продовольства і засобів зв'язку.

По-третє, недостатньо потужна артилерійсько-авіаційна підготовка плацдарму висадки і великий розрив між закінченням артилерійсько-авіаційної підготовки і початком фактичної висадки десанту.

При висадженні десанту в Феодосію в артилерійській підготовці брали участь п'ять кораблів, що випустили по Феодосії і містечку Сариголь 132 снаряди середнього і 320 снарядів малого калібру [6]. Зрозуміло, що стрільби такою обмеженою кількістю снарядів по величезній площі висадки серйозної матеріальної шкоди обороні противника заподіяти не могли, водночас раптовість висадки була втрачена. До цього ще слід додати, що артилерійська підготовка місць висадки зазвичай здійснювалася кораблями з ходу і методом обстрілу площі (а не окремих цілей на ній), часто при неточному знанні кораблями своїх місць, унаслідок чого ефективність удару була майже втрачена.

По-четверте, зростання значення тісної взаємодії між усіма видами і родами військ, які брали участь в операції. Виконання десантом свого завдання на березі – один із найважливіших етапів десантної операції, оскільки лише на цьому етапі може бути досягнута конкретна мета операції. Проте успішне виконання завдань досягається тільки за хорошої підготовки до цього десантних військ, належній фактичній взаємодії десанту з кораблями флоту та авіацією та оперативній взаємодії з частинами сухопутних військ. Позитивними прикладами взаємодії авіації із десантом можуть служити десанти Чорноморського флоту в районі Ельтигену. Дії цього десанту супроводжувалися потужним вогнем артилерії кораблів і бойових одиниць флоту, артилерії приморських частин Червоної Армії, а також бомбоштурмовими ударами авіації. Разом з першими кидками десанту на берег висаджувалися пости корегувань артилерії та офіцери зв'язку від Військово-Повітряних Сил, які забезпечували взаємодію кораблів і авіації з десантом. Кораблі й десант безперервно прикривалися винищувальною авіацією. Одночасно авіація вела боротьбу із плавзасобами противника,

не дозволяючи останнім здійснювати перевезення противникові підкріплень у людях і техніці. Саме ефективна взаємодія дозволила відтягнути у район Ельтигену значні сили противника і протягом тривалого часу утримувати плацдарм у боях із значно переважними силами противника.

Зростання значення рівня оперативної та тактичної підготовки командування та штабів у ході управління діями десанту. В ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій десантні частини після висадки на берег відразу ж залишали берегову лінію і вирушали углиб території [10]. У цей час противник, діючи з флангів, майже безперешкодно займав узбережжя і тим самим позбавляв десант можливості доставки йому підкріплення у людях, техніці, боеприпасах, а також шляху відходу для зворотної посадки на кораблі. Внаслідок цього десант, як правило, потрапляв в оточення [11]. Цей факт дає деякі підстави зробити висновки і про тактику вермахту при відбитті десантів.

Іншою помилкою деякої частини десантів (десант Керченської військово-морської бази та Азовської флотилії на Керченський півострів) було те, що командування десантних загонів діяло досить нерішуче, вважаючи за краще вести пасивну оборону в пункті висадки [7]. Наслідком цього були великі втрати, оскільки противник мав можливість весь час спостерігати за районом висадки і тримати його під вогнем артилерії та мінометів.

Зростання значення централізації командування операцією. Добре продумана й чітка організація командування, а значить, і підпорядкування сил, які беруть участь в операції, і засобів мають винятково важливе значення. Від чіткості організації командування і чіткого розмежування функцій кожного командира значною мірою, а інколи і цілком залежить успіх бойового управління й операції загалом.

На жаль, у ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій мали місце випадки надзвичайної плутанини і прямого порушення діючих на той час керівних документів.

Зростання ролі стійкого зв'язку. Необхідність участі і спільної дії в операції кораблів флоту, авіації і сухопутних військ, різноманітність умов виконання цими силами своїх завдань і необхідність швидкого реагування командування на зміну обстановки вимагають наявності надійного і добре працюючого зв'язку. Без цього неможливо організувати взаємодію сил і засобів, які беруть участь в операції, своєчасно й повно отримувати дані про обстановку, а отже, і своєчасно на неї реагувати. З досвіду десантних операцій на Кримському півострові можна навести багато прикладів, коли відсутність зв'язку або навіть тимчасове порушення його призводило не тільки до перенесення або часткової невдачі операції, але й до повного їх провалу.

І навпаки, де зв'язок був підготовлений і працював добре, там командування повно і своєчасно отримувало необхідні відомості про хід операцій і положення висадженого десанту, своєчасно реагувало на зміни в обстановці й ефективно використовувало виділені для підтримки десанту сили і засоби. В результаті досягалася хороша взаємодія всіх сил і безперервне управління ними з боку командування операціями. Успіху значною мірою сприяло попереднє тренування засобів зв'язку і виділення спеціальних кораблів, які були дублювальними центрами зв'язку десанту із кораблями підтримки і командуванням, з одного боку, постами корегувань і кораблями підтримки – з іншого.

Зростання значення ефективної розвідки. Дані розвідки є основою для ухвалення рішення про склад, озброєння та організаційну структуру десантного загону і сил підтримки, часу і місця висадки, тактики дій під час бою за висадку і в період вирішення десантом свого завдання на березі. Незважаючи на загальновідому значущість розвідки і прямі вказівки з цього питання керівних документів вищеописані операції були проведені за відсутності необхідних даних як про противника, так і про місце висадки десантів. Значна частина десантів висаджувалася на берег, не знаючи, що їх там чекає, проти яких сил і засобів вони будуть наступати. Тому, потрапляючи на невивчену місцевість і підпавши під обстріл противника з невідомих десанту вогневих точок,

десант губився, діяв нерішуче й повільно, тим самим даючи змогу противникові отямитися від раптово завданого йому удару, організувати протидію, а пізніше – і перейти у контрнаступ.

Зростання значення прихованості та раптовості підготовки і початку операції. Необхідно також відзначити, що здобуття противником даних про підготовку десантних операцій значно полегшувалося невмілим використанням радіозасобів і поганим маскуванням зосередження у пунктах посадки кораблів, які брали участь в операціях, і десантних військ.

З початком підготовки десантної операції, як правило, значно зростала кількість радіопереговорів. І чим більше готувалася операція, тим різкішим був діапазон між кількістю повсякденних радіопереговорів і переговорами у період підготовки десантної операції. У деяких випадках навіть цих даних бувало цілком достатньо, щоб визначити не тільки місцезнаходження задіяних в операції сил і засобів, але й їх кількість.

Зростання ролі інженерного забезпечення. Інженерне забезпечення десантних операцій включає здійснення наступних заходів: інженерну розвідку району висадки десанту; облаштування району тренування виділеними на операцію сил макетами вогневих точок, інженерно-оборонними спорудами та іншими протидесантними перешкодами, які є у противника в районі висадки; облаштування суден під війська і техніку десанту; забезпечення швидкої посадки і висадки десантних військ і техніки шляхом спорудження нових і підтримки у справному стані наявних причалів (стаціонарних, збірно-розбірних і плаваючих), мостків, сходень тощо; знищення протидесантних перешкод противника на воді і березі; спорудження у пунктах висадки нових і ремонт пошкоджених пристаней, спорудження спусків, доріг, складів і інших інженерно-оборонних споруд; інженерне забезпечення дій висаджених військ у глибині узбережжя [9, 66]. Інженерне забезпечення висадженого десанту звичайно зводилося до здійснення проходів у дротяних загорожах та інших загородженнях противника, а також

підривання його дотів, дзотів, складів й інших об'єктів. З цією метою до складу передового загону десантів включали групу саперів, які висаджувалися з першим кидком десанту. Свої функції ці команди, як правило, закінчували влаштуванням проходів у мінних полях і дротяних загородженнях. Далі вони діяли як звичайні бійці десанту, що у жодному випадку правильним визнати не можна.

Роль всебічного забезпечення дії десанту. Складність матеріально-технічного забезпечення десантних військ полягала в тому, що потреби військ у боєприпасах і пальному зростали до величезних розмірів. При висадженні великих десантів флот змушений був систематично підтримувати висаджені частини вогнем кораблів із моря і авіацією з повітря, доставляти їм техніку, боєприпаси, матеріально-технічні засоби і поповнення в людях. Причому відбувалося це за активної протидії противника. Однією з основних причин повної загибелі значної частини десантів у ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій була саме відсутність у них відповідних у цьому становищі боєприпасів і озброєння.

Крім цього, самий план десантних операцій закінчувався висадкою десанту на берег противника. Подальше його забезпечення боєприпасами, продовольством, паливом, доставка техніки, людського поповнення та евакуація поранених вважалися справою простою, яка не заслуговувала особливої уваги, тим часом у більшості випадків подальші дії десанту вирішували долю десантної операції загалом і були більш складною справою, ніж висадка.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного порівняльного аналізу підготовки та ведення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій автором запропоновано найбільш характерні тенденції розвитку воєнного мистецтва у веденні морських десантних операцій, що в подальшому дозволить сформулювати рекомендації щодо напрямків використання досвіду підготовки та ведення морських десантних операцій у Криму в період з 1941 по 1943 рік у теорії воєнного мистецтва і

практиці військового будівництва та підготовки Збройних Сил України.

1. *Радецький В.Г.* Розвиток воєнного мистецтва у війнах періоду другої половини ХХ століття: Монографія / В.Г. Радецький. – К.: НАОУ, 2006. – 243 с.
2. *Кириченко С.О.* Характер збройної боротьби в сучасних збройних конфліктах. Тенденції її розвитку. Система операцій ЗС України. Форми і способи застосування військ (сил) / С.О. Кириченко // Збірник наукових праць ЦНДІ ЗС України. – 2004. – №5 (30). – С. 5–26.
3. Керченская операция (декабрь 1941 – январь 1942 гг.). Краткий очерк. – М.: Воениздат, 1943. – 50 с.
4. *Кононенко В.М.* Керченско-Эльтигенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / В.М. Кононенко. – М.: ГШ ВМФ, 1954. – 204 с.
5. *Зубков А.И.* Керченско-Феодосийская десантная операция / А.И. Зубков. – М.: Воениздат, 1974. – 93 с.
6. *Елисеев И.* Керченско-Феодосийская десантная операция, проведенная частями Закавказского фронта, кораблями Черноморского флота, Азовской военной флотилией / И. Елисеев // Морской сборник. – 1971. – № 11. – С. 66–71.
7. *Марков И.* Керченско-Феодосийская десантная операция (декабрь 1941 – январь 1942 гг.) / И. Марков. – М.: Воениздат, 1956. – 56 с.
8. *Мазунин Н.* Керченско-Феодосийская десантная операция / Н. Мазунин // Военно-исторический журнал. – 1976. – № 12.
9. *Замятин М.* Десантная операция (подготовка, организация и проведение МДО) / М. Замятин // Военная мысль. – 1942. – № 7. – С. 63–70.
10. *Гладков В.Ф.* Десант на Эльтиген / В.Ф. Гладков. – М.: Воениздат, 1972. – 240 с.
11. *Ачкасов В.* Советское военно-морское искусство в Великой Отечественной войне / В. Ачкасов, Н. Павлович. – М.: Воениздат, 1973. – 403 с.

Надійшла до редколегії 25.08.2009.